

կարգ ու կանոնի փոքրիշատե փոփոխութիւնն եւ մանաւանդ զաղօթական Տաճիկներուն՝ իրենց կառուածոց փոխարէն զուրա տարած մեծագումար դրամն, անտեսական տառնապ խաւով բերին Արգոնոյ մէջ, վաճառականութեան սկսաւ բնկին, եւ ժողովուրդը ցրուիլ — մեծաւ մասամբ գէպի բաժնում, ուր պէտք եւ առել՝ գործերն աշխարհ չբնացին իրենց:

Ուսումնարաններն ցտալի վիճակի մէջ են. հնուէր իւր զեռ եւս կը տիրապետէ: տիրացում վարձապետներն իրենց հնազանդ գաւաղաբերով զեռ եւս չեն արտաբըսած, մանաւանդ կաթուղիկայ Հայոց մէջ: Բայց պատերազմն ետեւ Արգոնոյ վիճակն է հոգեւորն նաեւ Երեւանի թեմում: կան տեղւոյթեան եւս ապա Տփղիսի հոգեւորական կառավարութեան եւս երթարկուած լինելով, առանձին հոգաւարութիւն ցոյց կու տային ուսումնարանաց բարեբանն: Այս կերպ կարգադրութեան զուրկ էին, անկախ վարուելու գիրք ունէին կաթողիկայ Հայոց: Արգոն մանկուս հիշգրեթոր օրը յանի մի մասնաւոր գործեր կարգադրելն վերջ՝ ձի վարձեցի մինչեւ Այլի քիւն երկուր Տամար, եւ Երեւանսին հետ միասին զուրա ելանք Արգոնին:

(Երեւանիէն):

Կ. ՏԻԻՐՈՒՄ

ԱՌԳԱԳՐԱԿԱՆ

ՎԱԿԱՐԱՆԻ ՀՈՐԷ

Պ. Հան (C. Hahn) գերմաներէն աշխարհագրական Ausland՝ առնու շարժամարթիւն մէջ 9 սեւե սին ընդարձակութեամբ հաստատ զորած պատ. վերնագրով՝ Վալսով իտալերէ իրենց ուղիւնքովն գաւառաւորութեւ համար (Die Völker des Kaukasus nach ihrer ethnographischen Klassification): Հեղինակն Վալսով ազգաց նկատմամբ կ'ըսէ՝ թէ « 869 մը չկայ Վալսով գաւա՝ ուր 10.000 չորեքկուսի մընի վայր մ'իյնան ժողովուրդ բնակի, այնչափ բազմութիւ, այլաւեւ եւս այլաւեւ »: Հատուածն երկու մաս ունի, Ա. Վալսովի օպիտով ցեղը եւ Բ. Վալսովի անկիւնն ցեղը: Առաջին մասն ալ այլեւայլ մանր տարարւածանութիւնն ունի, որոնց առաջինն է « Հնդկեւրոպական (արիական) տոհմ », ուրուն մէջ շատ համառօտիւր կը խօսի Ունուր, Պարսից, Գրիկաց եւս այլ ազգաց վայր, որոնք Վալսովի մէջ կը բնակին: Հայոց վայր կը գրէ այսպէս. « Վալսովի մէջ արիական ցեղին ամենաբազմութիւն են Հայք, որոնք յառաջագոյն արիական բնոյն պատկանող կը կարծուէին: Բայց նորագոյն քննութիւնք ցուցին ուր ուրիս բուն են Հայք, թէ եւ իրենց լեզուն գրադի արիական խմբին շատ մերձակոր կը ցուցնէ իրենք: Ամենին բազմութիւ են Երեւանի նահանգին մէջ (290.000), Երկրորդ Երեւանի թուրքական (200.000), Տփղիս (160.000), Պաքոս (25.000) եւ վերջապէս Կարսի գաւառն մէջ 37.000. ամենասաւ.

կաւ ե իրենց թիւը արեւմտեան Վալսովի մէջ (12.000), Այսրիականի մէջ 27.000, եւս այն գլխաւորաբար Ղըզար, Մոզաղը (Տփղիսի գաղթականութիւն մը), Ստաւրպոլ, Վալսովական եւ Օտեսա: Վալսովի Հայոց թիւն ընդհանրապէս 750.000էն աւելի է, որուն մէջ են նաեւ կաթուղիկայ Հայքը »:

Ապա կ'անցնի խօսիլ Վալսովի սեմական ազգաց վայր, այսինքն՝ Հրէից (38.000), Ասորաց եւ Գաղղեացաց վայր (ընդ ամենը 3000 շաբ). վերջնոց համար կ'ըսէ թէ Երեւանի, Տփղիսի եւ Գալսովի մէջ կը բնակին:

Համամասաբար ընդարձակագոյն տեղ բռնած է երրորդ տարարւածանութիւ, որ « Բուն կալական տեան ազգաց վայր », է, այսինքն Արաց, որոնց թիւը 755.000 կը զնէ: Միեկրեւնեւու եւս Լազերու լեզուն իրարու շատ նման է, կ'ըսէ, մանաւանդ թէ « Ըստ տման լոկ գաւառաբարաւ », են: Ափիսապոլ թիւը 42.000 կը գրէ: Այս ամով համառօտիւր միւս մանր ազգերն ալ կը լինէ. իսկ ի մասնաւորի Ուտեացոց նկատմամբ կը գրէ հետեւեալը. « Հինը Երեւոյց եւ վերջին խումբը կը կազմեն Ուտեացիք, որոնք աշխրատակ ժամանակներէ ի վեր ի Վալսով հաստատուած են: Թերեւս Ուտեացիք Հայոց ժամանակագրութեան մէջ յիշուած « Ազգանք », ցեղին սերունդն ըլլան: Հայք շատ հին ժամանակներն այս ցեղին մեծ մասը քրիստոնէութեան դարձուցին: Բայց քրիստոնէութիւն խոր արմատ չէր ձգած, եւ Ուտեացիք թափարաց արշաւանքէն ետքը մահմաականութիւն ընդունեցան ու թաթարական լեզուն եւ ի բարոյից շատ ազդեցութիւնն կրեցին: Միայն Նուսի գաւառակին երկու գիւղերուն մէջ ուտեացիները պահուած է, զորիւր իսկին իբր 10.000 տնձնիք: Ազդի Ուտեացոց լեզուն թէ եւ լեզուին լեզուն հինունքը պահած է, բայց նաեւ շատ թաթարական ազդեցութիւն կրած է. ընդունած է նաեւ բազմութիւ հայերէն բառեր: ի Վալսով տեան սպիտակ ցեղը « մէկ միլիոնէն աւելի », է, ըստ Տփղիսի, Երկրորդ մասը « Մանկուրաց » վայր է, եւս այն՝ նախ « Թուրք » բնոյն, երկրորդ « զուտ մանկուրան » եւ երրորդ « Ֆիննեան » բնոյն վայր: Միայն առաջնոյն, այսինքն՝ Վալսովի թուրք ցեղին վայր քիւ մ'ընդարձակ խօսուած է:

Ընդհանրապէս խօսելով՝ բաւական անշուշտութիւն կը տեսնուի այս հաստատմի մէջ: Այսպէս՝ Հայոց ընդհանուր թուոյն համար կ'ըսէ « 750.000էն աւելի », են, Վրաց նոյնպէս 755.000, Միեկրեւնեւու 200.000 եւս այնքն եւ սակայն բոլանդակ Վալսովի « սպիտակ ցեղին » նկատմամբ « մէկ միլիոնը կ'անցնի », կ'ըսէ: Ուտեացիներն խօսող երկու գիւղ միայն կան եւ սակայն « 10.000 հոգի », կը բնակին հին « Նոր հետազոտութիւն մը՝ բուրբ Ուտեացոց թիւը կը զնէ 5670 հոգի, եւս այն՝ հնդկական ուտեացիք 5064, բովանդակ Նուսիի Հայք եւ հնդկական Ուտեացիք 14.619: 26մ՝

¹ Das Ausland, Wochenschrift für Länder- und Völkerkunde, herausgegeben von J. G. Gottschall, Buchhandlung in Stuttgart und München. LXII Jahrgang, 1889. N. 12 S. 225—229 40.

² Ա. Սարգսիսեան, Նիւթեր, Զ. Հա. Ս. մասն, Հմտ. Արշակունի 1888. N. 10, էջ 127. Սոյն հեղինակն Ուտեացիներն համար կ'ըսէ թէ « լուրի ոչինչ նմանութիւն չէ Հայոց ու թուրքաց ալ մէ Լեւոյ (Լեզու) լեզունքին հետ: Ուտեացիք նամակ մ'ուրձակ, եւ ուրիշ գրութիւնները հայերէն կը գրեն իբրեւ իրենց մայրենի գրուար լեզու:

գիտեր թէ ինչպէս կարելի է որ Ուտեայիք՝ «ան-
կիշատակ ժամանակներէն ի վերը կուկտ հաս-
տատուած ժողովուրդը, որ հազիւ «Թաթարաց
զաւէն» Վերջը թաթարական ազդեցութիւն կրած է
է, Հայոց ժամանակներէ մեջ իշխում է՝ Աշուրա-
ներուն սերմանքը, ըլլան Հայոց հին ժամանակա-
գիրք Աշուրայնէն հետ նաեւ շատեայից կը յիշեն,
իբրեւ ուրոյն տոհմ։

8. 8.

ԱՐԱՐԵՍՏԵՐԵՍԵՐ

ԱՐԵՐԵՐԱՆ

(ՏԵՐԵՐԱՐԻՆԵՐ ԳՐ. Զ. ԱՐԱՐԱՐԻՆԵՐ)

ՏԵՐԵՐԱՐԻՆԵՐ 1859 ՏԵՐԵՐԱՐԻՆԵՐԻ ԵՐԱՐԱՐԻՆԵՐ

Առաւելու: Տրապիզոնի տեղական առեւտրոյ
վիճակն այժմ՝ յառաջընկէ լուսաւոյն է:

Գաղղիական զուլա- շարքի պաթ մանին (= 6 հոկայ = 7.68 քիլոյ.) գինն է 2-18 ոսկի ֆիո-
րին, աւարական-հունգարական ծեծուած շաք-
րին պաթ մանն է 2-02. ուսական ծեծուած շա-
քարիւր 1-71: Գինեք բարձրանալու վայր են:

Առաւել (շա- շա): Սաքսոնական առաջնա-
կարգ առուց արշն է 1-17 ոսկի ֆիորին, նոյնին
միջին տեսակի գինն է 0-99. քաղցրի առուցն
արշն է 1-44. Էլիգոֆեանին արշն է 1-62. ա-
ռաջնակարգ Էլ-Էլ-Էլ արշն է 1-62:

Պորթուգալի վաթ տան քիլոյի մէջ աղիք
կ'արծ է 9-45. դարձեց պորթուգալի 11-25—11.70
ոսկի ֆիորին:

Կուղնը, Քաղկէդի եւ ժոխոստի յաշոյ
հունք կը յուսացուին:

Անատոլոյի եւ Պարսկաստանի համար ներ-
մուծուած վաճառքն շատ էր, որովհետեւ վաճառք-
ները Տաթարական եւ Պարսկաստանի ներքազոյն
կողմեր փոխադրելու եղանակը շատ նպաստաւոր էր:

Երաւոյն/միջին: Աւարական-հունգարա-
կան լոյսի ընկերութեան Թրիեստէն բերած վա-
ճառքներն են (քանակութիւնը՝ կենդանորով, ար-
ժեքը՝ ոսկի ֆիորինով, փակագծի մէջ). Եւրոպ
401 (8020 ոսկի ֆիորին), առաի 332 (265.600),
բրդեղէն 123 1/2 (24.700), ապակեղէն եւ յախճա-
պակեղէն 467 (23.350), թուղթ 224 (11.200),
պորթուս 258 (6450), լուսաւոյն 1678 (33.560),
ֆիւ 30 (12.000), բարձրագոյն 141 1/2 (40.100),
երկրեղէնք 133 (6650), ժապակեղէն 19 1/2
(5775), զնետք 51 (2040), գինւոյ ոգի 258
(18.060), արեթ 14 (560), ժանեակ (սալիկ) 4
(5080), դարձուր 50 (1250), գերանգի 70 1/2
(3525), կարասի 8 (1000), մանր երկաթեղէն վա-
ճառք (quincaillerie) 5 (15.605), բամբակ 200
(60.000), թուղթեղէն եւ մետաղեղէն 6 (1800),
փերեղակի վաճառք 22 1/2 (3160), ժամացոյց 5
(500), կարի մեքենայ 18 1/2 (4200), համամեք 70
(6400), լոնտասան աւարկայք 122 (3000), ընդ

ամեն 4717 1/2 (563.595), Դարձուր Լոյսի շոգե-
նաւները Տաթարական, Եւրոպական, Ռուսական
եւ Ռուսիոյ նաւահանգիստներէն 14.136 կենդի-
նար 1,250.000 ֆի. արժողութեամբ զանազան վա-
ճառք բերած են, այնպէս որ աւարական-հուն-
գարական նաւերն ի միասին 18.353 կենդի-
նար 1,823.595 ֆիորին արժողութեամբ վաճառք մու-
ծած են:

Ինչպէս միտ, նոյնպէս այս անգամ մեծ քա-
նակութիւն մ'աւարական-հունգարական վաճա-
ռաց օտար ազգաց շոգենաւերով մուծուած է:

Եւրոպական շոգենաւերն ուղղակի Թրիեստէն
բերած են (քանակութիւնը՝ կենդանորով, արժեք
ոսկի ֆիորինով՝ ի փակագծի). Եւրոպ 309 (6180),
պորթուս 30 (900), իսահու 25 (2500), գինւոյ
ոգի 63 (4445), բամբակեղէն 18 1/2 (925), այլեւ-
այլ վաճառքներ 10 (200), ընդ ամեն 456
(15.150). բաց առաի Տաթարական եւ Եւրոպա-
նական նաւահանգիստներէն զանազան վաճառքներ
1580 կենդինար՝ 189.000 ֆիոր. արժողութեամբ
աւարական են:

Գանձական շոգենաւեր 1059 կենդինար՝
18.937 ֆի. արժողութեամբ մուծած վաճառքներն
են. Առաի 7 1/2 (6600), երկրով 843 (3372), դա-
րձուր 7 (135), ապակի 134 (1210), բամբակեղէն
21 (6300), մամ 44 (1320):

Օտար ազգաց նաւերն բերած էր օտարազ,
անգլոսալոնտան վաճառք, մետաղք 72.360 կեն-
դինար՝ 4.825.600 ֆի. արժողութեամբ իսկ առա-
գատաւորք բերած են եգիպտացոյն, շինաւաճա-
փայտ, աղ եւ քարամէք:

Առաւել/միջին: Լոյսի շոգենաւերով Տրա-
պիզոնէն հետեւեալ վաճառքները հանուած են
(քանակութիւնը, եւ այլն ինչպէս վերը). Եւրոպ
1057 1/2 (31.725), միք 96 (480), ձկան իւղ 863
(9500), բակի 14 (84), դրք 262 (78.600), շաւ
3 (2400), եգիպտացոյն 2534 (15.200), աղած
միտ 109 (2735), լեւոյն 1029 (82.320), կաղին
376 1/2 (7530), կտաւեղէն 118 (23.600), սոսիկ
97 1/2 (1960), թեքի 368 (1100), մամ 4 1/2 (360),
աղած աղիք 23 (1840), ուտելիք 96 (3840), մե-
տաք 3 1/2 (7000), զանազան վաճառք 484 1/2
(16.542), ընդ ամեն 7419 1/2 (286.916): Առաւել
մէ Թրիեստ եկածներն են՝ ձկան իւղ 775 (8525),
թեքի 368 (1100), եգիպտացոյն 1735 (10.410),
աղած աղիք 23 (1840), ընդ ամեն 2901 (21.875):

Եւրոպական շոգենաւեր ուղղակի Թրիեստ աւար-
կած են՝ ձկան իւղ 269 (2960), եգիպտացոյն
1450 (8700), կաղին 25 (500), ընդ ամեն 1744
(12.160) եւ ուրիշ նաւահանգիստներ ալ տարած
են զանազան վաճառքներ 938 կենդինար՝ 68.980
ֆիորին արժողութեամբ:

Նաւական մէկալ ընկերութիւններն ալ
պորթուգալեան ու անատոլական բերքերէ տարած են
զրեթ 54.500 կենդինար՝ 1,595.800 ֆի. արժա-
ղութեամբ:

Տարածուի վայրէն վաճառաց փոխադրութեան
գիններն ի՞նչ են եւ զանազան քաղաքաց Տարա-
րա մի կենդինար (=180 հոկայ=230 քիլոյ.) են՝
Էրզինկան 80 արծաթ զուլ. (=6-81 ոսկի ֆիոր.),